

MOLLA FENÂRÎ'NİN OSMANLI MEDRESE GELENEĞİ VE OSMANLI DÜŞÜNÇESİ ÜZERİNDEKİ TESİRLERİ

Betül GÜRER

Öğr. Gör. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Tasavvuf Anabilim Dalı Öğretim Görevlisi
btlguclu@yahoo.com

Öz

XV. yy. Osmanlı mutasavvıflarının ileri gelenlerinden olan Molla Fenârî, Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde yaşamış, kadılık, müderrislik, şeyhülislamlık ve müşavirlik gibi gerek ilmi gerek siyasî açıdan oldukça mühim vazifeler icra etmiş önemli bir ilim ve devlet adamıdır. Telif ettiği eserleri, yetiştirdiği öğrencileri ve yaptığı görevleri ile Osmanlı medrese sisteminde ve düşünce geleneğinde pek çok tesirde bulunmuştur. Mensubu olduğu Ekberîye ekolünün anlayışını, Osmanlı düşüncesine yerleştirmiş ve ilmi geleneğin bu fikirler çerçevesinde gelişmesini sağlamıştır. Bu makalede Türk-İslâm düşüncesinde hususi bir yeri olan Molla Fenârî'nin hayatı hakkında özet mahiyetinde bilgiler verildikten sonra onun, Osmanlı medrese geleneği ve Osmanlı düşünce sistemi üzerindeki tesirleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Molla Fenârî, Osmanlı düşüncesi, Osmanlı medrese sistemi, Misbâhu'l-üns, Ekberîye ekolü.

The Influence of Molla Fanârî on The Ottoman Madrasa System and Ottoman Thought

One of the 15th century Ottoman sufis, Molla Fanârî is an important scientist and politician who lived in the establishment period of Ottoman Empire and worked as qadî, professor (mudarris), sheikh al-Islam and advisor which are significant professions in view of both science and politics. He has influenced in Ottoman university (madrasa) system and Ottoman thought by means of his books, students, and professions. He has adapted the ideas of Akbarian school to the Ottoman thought. In addition, he has assured for scientific system to improve within the framework of Akbarian ideas. In this article, Molla Fanârî's biography will be stated in summary and his influence on Ottoman madrasa system and Ottoman thought will be tried to introduce.

Keywords: Molla Fanârî, Ottoman thought, Ottoman madrasa system, Misbah al-uns, Akbarian school.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, İslâm medeniyetini meydana getiren kültürel, sosyal, ilmî ve siyasî mirası devam ettirmek suretiyle, bunların bir devamı olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Bu mirası bir değer olarak elinde hazır bulan Osmanlı, beyliğin ikinci beyi olan Orhan Bey zamanından itibaren ilmî inşa faaliyetine girmiş, ilk medrese olan İznik Medresesi'nin kurulmasıyla da Osmanlı ilim geleneğinin müesseseleşme süreci başlamış ve devletin entelektüel temelleri atılmıştır. Nitekim tespitlere göre, Orhan Gazi döneminde on tane medrese inşa edilmiştir ki, devletin kuruluş merhalesinde medreselerin bu sayıya ulaşması oldukça dikkat çekicidir.¹ Osmanlı ilim geleneğinin en önemli müesseseleri olan medreselerin devletin kuruluş yıllarından itibaren teşekkül etmeye başlaması, devletin siyasî ilerlemesine aynı hızla eşlik etmesini sağlamıştır. Bir diğer ifadeyle, devletin siyasî ve coğrafi kuruluş dönemi aynı zamanda bilim ve düşüncenin de teşekkül dönemi olmuştur. Bu ilerleme ve teşekkül sürecini şekillendirenler, bu dönemde yaşamış olan nüfuz sahibi, teorisyen ve aynı zamanda "kurucu" şahıslar olan müderrisler yani, Osmanlı enteleküelleridir. Osmanlı ilmî geleneğinde ve düşüncesinde,² daha kuruluş yıllarından itibaren derin izler bırakmış olan ilim adamları arasında, devletin ilk müderrisi olarak kabul edilen Dâvûd-ı Kayserî (ö. 751/1350), kendisi gibi pek çok âlim yetiştirmiş olan Alâeddin Esved (ö. 795/1393) ve Osmanlı'nın ilk şeyhülislamı ve önemli bir ilim ve devlet adamı olan Molla Fenârî gibi sîmâlar öne çıkmaktadır. Bu isimlerden Dâvud-ı Kayserî, ilk müderris olmasıyla ilmî sistemin temellerini atmıştır. Onun vefat ettiği tarihte doğmuş olan Molla Fenârî ise bayrağı ondan devralarak onun bıraktığı mirasa, onu daha da ileriye götürmek suretiyle sahip çıkmıştır.

Osmanlı'nın kuruluş dönemi âlim ve mutasavvıflarının ileri gelenlerinden ve Ekberîye geleneğinin bu dönemdeki temsilcilerinden biri olan Molla Fenârî'nin tam adı, Şemseddîn Muhammed b. Hamza b. Muhammed el-Fenârî³ er-Rûmî'dir.⁴ 751/1350 yılında doğan⁵ Fenârî, devrinin ileri gelen

¹ Kuruluşundan itibaren Osmanlı medreseleri ve müderrisleri hakkında bilgi için bk. Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, ss. 63-117; Baltacı, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, II, 35-36. Osmanlı ilim hayatının arkaplanı ve ilmî geleneğin oluşumu hakkında ayrıca bk. Fazlıoğlu, "Osmanlı Coğrafyasında İlmî Hayatın Teşekkülü ve Dâvûd el-Kayserî", ss. 17-40.

² Osmanlı düşüncesinin temel unsurları ve onu oluşturan zümreler hakkında genel bir değerlendirme için bk. Görgün, "Osmanlı Düşüncesi Nasıl Anlaşılabilir", ss. 32-33.

³ Molla Fenârî'ye verilmiş olan fenerci veya fenerli anlamındaki "*Fenârî*" lakabı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Ancak bunlar arasında öne çıkan kanaate göre, bu lakap ona doğduğu yer olan "Fenâr" köyüne nispetle verilmiştir. (Bk. Taşköprüzâde, *Mevzûâtü'l-ulûm*, I, 572; Aşkar, *Molla Fenârî ve Vahdet-i Vücûd Anlayışı*, s. 25.) Fenâr köyünün bulunduğu coğrafya hakkında kaynaklarda farklı bilgiler yer

âlimlerinden İznik'te Orhaniye Medresesi müderrisi Alâeddin Esved'den (ö. 795/1393)⁶, Amasya'da Cemâleddîn Aksarâyî'den (ö. 791/1388)⁷ ders almış ve Anadolu'da bir müddet ilim tahsil ettikten sonra, devrinin âdetine uyarak Mısır'a gitmiş ve dönemin ünlü âlimi Ekmeleddîn Bâbertî'den (ö. 786/1384) ilim öğrenmiştir.⁸ Tahsilini tamamlayıp Bursa'ya döndükten sonra, I. Murad zamanında, Orhan Camii'nde ve daha sonra da Manastır Medresesi'nde ders vermek üzere görevlendirilmiştir.⁹ Yıldırım Bayezid devrinde ise Bursa kadılığına atamıştır.¹⁰ Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşı'nda (805/1402) Timur'a yenilmesi neticesinde Bursa'nın işgaline kadar kadılık görevinde kalan Fenârî, savaş sonrası çıkan fetret devrinde Karamanoğlu Mehmed Bey ile birlikte Karaman'a giderek, siyasî ortam ve kargaşadan uzaklaşım tedrisle meşgul olmayı tercih etmiştir.¹¹

Fetret döneminin olumsuz etkilerinden Osmanlı Devleti'ni kurtarmaya çalışan Çelebi I. Mehmed döneminde Molla Fenârî, Karaman'dan başkent Bursa'ya gelmiş ve burada bir yandan Manastır Medresesi müderrisliğine başlarken, diğer taraftan, daha önce de yaptığı kadılık görevine devam etmiştir. Bir süre bu görevleri sürdüren Molla Fenârî, birtakım siyasî karışıklıklardan uzak kalmak için 821/1418 yılında Hicaz ve Mısır yolcuları yapmıştır.¹² Bu seyahatlerinden döndükten sonra, 828/1425 yılında, Osmanlı tarihinde ilk defa olmak üzere, şeyhülislamlık görevine getirilmiştir.¹³ Bu görevi yaklaşık beş yıl sürdüren Molla Fenârî, 834 Recep/1431 Nisan ayında Bur-

almaktadır. Tarihçilerin bir kısmı buranın Bursa yakınlarında olduğunu belirtirken, bir kısmı Maveraün-nehir bölgesinde yer aldığını, bir kısmı da Karaman/Lârende'de olduğunu ileri sürmektedir. (Bk. Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, I, 273.)

⁴ Bk. Askalânî, *İnbâu'l-gumr*, s. 378; Suyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, I, 97; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, IX, 272; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, VII, 209.

⁵ Suyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, I, 98; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, VII, 209; Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, II, 266.

⁶ Suyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, I, 98; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, VII, 209, Müstakimzâde Süleyman Sa'deddîn, *Devhatü'l-meşâyih*, s. 3; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, I, 273.

⁷ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, VII, 209; Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, II, 266.

⁸ Suyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, I, 98; Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, II, 266; Taşköprüzâde, *Mevzûâtü'l-ulûm*, I, 572.

⁹ Walsh, "Fenârî-zâde" *Encyclopaedia of Islam*, II, 879.

¹⁰ Suyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, I, 98; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, I, 273.

¹¹ Fenârî'nin Karaman'a gidişi ile ilgili farklı rivayetler için bk. Yıldırım-Yılmaz, "İlk Osmanlı Şeyhülislamı Molla Fenârî", ss. 73-74.

¹² Müstakimzâde, *Devhatü'l-meşâyih*, s. 4; Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, II, 266.

¹³ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, I, 273. Müstakimzâde 828/1425 tarihinde Bursa'da kadı olduğunu zikretmektedir. (Bk. Müstakimzâde, *Devhatü'l-meşâyih*, s. 4.)

sa'da vefat etmiştir. Cenazesi kendi adıyla anılan caminin hazîresine defnedilmiştir.¹⁴

Molla Fenârî, İslâmî ilimlerin hemen her sahasında eser telif etmiş ve bu eserler yazıldığı alanın klasikleri haline gelmiş, hatta bazıları yıllarca Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Onun bu tarz tesirli eserlerine örnek olarak, kendisinden sonra bir şerh geleneği başlatan *Misbâhu'l-üns*'ü verilebilir. Yine onun kaleminden çıkan *İsagocî şerhi*, Mantık alanında yıllarca medreselerde okutulmuş, *Fusûlu'l-bedâyi'* adlı eseri de Fıkıh Usûlü kitaplarının klasik kaynakları arasında yer almıştır. Molla Fenârî'nin, bu kitapların dışında, Tefsir sahasında *Aynü'l-a'yân*, Arap Dili sahasında *Esâsü's-Sarf* adlı eserleri vardır.¹⁵ Onun geniş ilmî birikiminin tezahür ettiği eserleriyle yaptığı tesirinin yanında, sahip olduğu entelektüel birikim ve devlet yöneticileriyle kurduğu yakın irtibat da gerek Osmanlı düşüncesinde ve gerekse medrese geleneğinde derin izler bırakmasını sağlamıştır.

Molla Fenârî'nin Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde 1350-1434 yılları arasında yaşamış olması, onun, devletin kurumsallaşmasıyla eş zamanlı olarak gelişen ilmiye teşkilatını çok yönlü olarak şekillendirmesine imkân sağlamıştır. Çünkü o, Osmanlı düşünce ve medrese sisteminin şekillenme döneminin en kritik safhasında yaşamış, ilmî birikimi, kaleme aldığı eserleri, yetiştirdiği öğrencileri ve devlet idarecilerine yakınlığıyla bu şekillenmede en tesirli kişilerden biri olmuştur. Onun Osmanlı medrese geleneğine ve Osmanlı Tasavvuf düşüncesine katkısı, detaylarını makalemizin ilerleyen sayfalarında da göstermeye gayret edeceğimiz üzere, Anadolu'nun bir ilim merkezi haline gelmesi, Ekberî fikirlerin Osmanlı düşüncesinde yaygınlık ve itibar kazanması, medrese müfredatına felsefî bilimlerin konması, ilmî geleneğin beyan-burhan-irfan sacayağı üzerine kurulması, Razî ekolünün Osmanlı'nın ilmî geleneğinde etkinliğinin sağlanması, tekke-medrese münasebetinin dengeli bir biçimde kurularak, Osmanlı düşüncesinin ilmî-tasavvufî bir zemin üzerine inşa edilmesi gibi birkaç ana başlıkta daha fazla yoğunlaşmaktadır.

¹⁴ Suyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, I, 98; Şevkânî, *el-Bedru't-tâli'*, II, 266; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, I, 274; Müstakimzâde, *Devhatü'l-meşâyih*, s. 4; Walsh, "Fenârî-zâde", *El*, II, 879. Kabri şu anda Bursa'da Keşiş Dağı eteğinde, Maksem adındaki semtte bulunan camisinin avlusundadır. (<http://www.akademidergisi.com/2013/05/osmanlın-ilk-seyhulislam-molla-fenari.html>, 16.04.2014, 22:11.)

¹⁵ Molla Fenârî'nin kaleme aldığı eserler ve hakkında yapılmış çalışmalar için bk. Gömbeyaz, "Molla Fenârî'ye Nispet Edilen Eserlerde Aidiyet Problemi ve Molla Fenârî Bibliyografyası", ss. 467-524.

1. MOLLA FENÂRÎ'NİN OSMANLI MEDRESE GELENEĞİNDEKİ TESİRLERİ

İslâm medeniyetinin en önemli kurumlarından biri olan medreseler, Osmanlı döneminde, devletleşme ve müesseseleşme sürecinin en yoğun olarak yaşandığı kuruluş devrini müteakip, yükseliş devrinde Osmanlı coğrafyasının en ücra kent ve kasabalarına kadar büyük bir hızla inşa edilmiştir.¹⁶ Osmanlı'da kuruluş döneminde açılan ilk medrese, İznik Orhaniyesi adıyla tanınan İznik Medresesi'dir ve buranın ilk müderrisi, aynı zamanda önemli bir *Fusûsu'l-hikem* şârihi olarak da tanınan Dâvûd-ı Kayserî'dir.¹⁷ İznik Medresesi'nden sonra açılan diğer eğitim kurumu ise Molla Fenârî'nin de müderrislik yaptığı Manastır Medresesi'dir. Dolayısıyla, Fenârî, Osmanlı tarihinde ilmî teşkilatın teşekkül sürecinin başladığı bir dönemde müderrislik yapmıştır. Bunun bir sonucu olarak devletin ilmî sistemine henüz temelleri atılırken yön verme imkânı elde etmiştir. Molla Fenârî, Osmanlı medrese geleneği üzerinde, Anadolu'nun bir ilim merkezi haline gelmesi, devrinin önemli ilim adamları olan öğrencilerin yetiştirilmesi, medreselerin ders saatlerinde uygun olan düzenlemelerin yapılması ve medrese müfredatının belirlenmesi şeklinde ana hatlarıyla dört ayrı hususta tesirde bulunmuştur.

Bilindiği gibi, Molla Fenârî'den önce, Anadolu'da yaşayan ilim taliplileri arasında tahsil için Mısır, Suriye ve İran'a gitme âdeti yaygındı. O da bu geleneğe uyarak Mısır'a gitmiş ve dönemin en ünlü âlimlerinden Ekmeleddin Bâbertî'den ilim tahsil etmiştir. Fenârî'den sonra ise, Osmanlı medreselerinin kurumsallaşmasını tamamlamasıyla birlikte, ilim adamları Anadolu'da yetişmeye ve burası da ilmî bir merkez haline gelmeye başlamıştır. Uzunçarşılı'ya göre, XIV. ve XV. yy.larda Mısır, Suriye, İran gibi bölgeler ilmî açıdan Anadolu'dan üstün iken, bu durum XV. yy.ın son yarısından itibaren yavaş yavaş değişmeye başlamış ve böylece İstanbul, ilmî üstünlükte birinci sırayı almaya aday olmuştur. Bahsi geçen bölgelerde yaşayan bazı âlimler, bu yüzyıldan itibaren, özellikle Altınordu Devleti'nin de zayıflamasıyla birlikte, Osmanlı coğrafyasına göç etmeye başlamışlardır.¹⁸ Nihayet İstanbul'un fethiyle sağlanan istikrar ortamı, Anadolu'yu, ilim adamlarını kendisine çeken bir cazibe merkezi haline getirmiştir. Öte yandan, Osmanlı'da kurulan ilk med-

¹⁶ Osmanlı medreseleri ve işleyiş sistemi hakkında genel bir çerçeve için bk. Hızlı, "Anadolu'daki Osmanlı Medreseleri: Bir İcmal", ss. 371-409.

¹⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı*, s. 228.

¹⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 521.

rese olan İznik Medresesi'nin müderrisi Dâvûd-ı Kayserî, İznik'e Konya, Kayseri, Aksaray gibi Anadolu ilim merkezlerden çeşitli ilim adamlarını çağırdığı gibi İran, Suriye, Türkistan gibi bölgelerden de meşhur âlimleri davet etmiştir.¹⁹ Osmanlı kuruluş devrinin Dâvûd-ı Kayserî'den sonraki müderrislerinden biri olan Molla Fenârî'nin uygulamaya koyduğu ve detaylarından makalemizin ilerleyen sayfalarında belirteceğimiz bazı uygulamalar neticesinde, Osmanlı medreseleri, keyfiyet ve kemiyet bakımından daha üst bir seviyeye yükselmiştir. Böylece Anadolu'da yetişen ilim adamlarının tahsil için farklı coğrafyalara gitme âdeti, Fenârî'den sonra değişmiş ve Anadolu bir ilmî merkez haline gelmeye başlamıştır.

Fenârî'nin Osmanlı ilim geleneğine bir diğer katkısı, yetiştirdiği öğrencileri vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Zira onun tedrisinden geçen pek çok âlimin, Osmanlı toprakları dışında da şöhret kazandığı vakidir. Bunlar arasında bilhassa, Hızır Bey (ö. 863/1459), Hocazâde (ö. 893/1488) ve Molla Hüsrev (ö. 885/1480) gibi döneme damgasını vurmuş ilim adamlarının isimlerini zikredebiliriz.²⁰ Aynı şekilde onun talebelerinden olan Molla Yegân (ö. 878/1473), Fenârî'nin kadılıktan ayrıldığı dönemde hocasının yerine vekâlet etmiştir. Yine onun yetiştirdiği âlimlerden olan Muhyiddin el-Kâfiyeci (ö. 879/1474) ve İbn Hacer el-Askalânî (ö. 853/1449) dönemin ilmî otoriteleri olarak kabul edilmektedir. Fenârî'nin tedrisinden geçen meşhur ilim adamlarının yanı sıra, onun neslinden gelen ve "Fenârîzâdeler" lakabıyla tanınan ailesi, Osmanlı'da pek çok ilmî ve siyasî görevler üstlenmiş, hatta bu aileye bazı ayrıcalıklar tanındığı için, Osmanlı'da ilk ilmî imtiyazın onlara verildiği kaynaklara geçmiştir.²¹

"Müderris" Molla Fenârî'nin, devlet ricali ile arasının iyi olması, bunun yanı sıra II. Murad'ın müşavirliğini yapmış olması, Fenârî'nin, medreseler için uygun gördüğü birtakım düzenlemeleri rahatlıkla uygulamaya koymasını temin etmiştir. Bunlardan biri tatil günleriyle ilgili yaptığı düzenlemedir. O devirde öğrenciler, okuyacakları eserleri kendileri çoğalttıkları için buna ayıracak müstakil bir zamana ihtiyaç duymaktaydılar. Özellikle o dönemde okutulmaya başlanan, Taftazânî'nin (ö. 792/1390) eserlerinin çoğaltılması bir hayli zaman almaktaydı.²² Bunun üzerine Fenârî, cuma ve salı olan tatil

¹⁹ İnalçık, *The Ottoman Empire*, s. 166.

²⁰ Yurdaydın, *İslam Tarihi Dersleri*, s. 100; Sümer, "Türkiye Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış", s. 236.

²¹ Bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkiâtı*, s. 71; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, s. 61; Balcı, "Medreselerin İslahı Konusunda Sultan II. Abdülhamid'in Hazırlattığı bir Layihanın Tahlili", s. 161.

²² Mecdi, *Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri*, I, 51.

günlerine pazartesiye de ilave ederek tatil günü sayısını üç güne çıkarmış ve öğrencilerin ihtiyaç duydukları eserleri istinsah etmelerine daha çok vakit ayırmalarını sağlamıştır.²³

Diğer taraftan, Fenârî'nin Osmanlı medrese sistemine en büyük katkısı, okutulan derslerle, yani medrese müfredatıyla ilgili yaptığı düzenlemelerdir. Zira onun kaleme aldığı *İsagocî Şerhi*, Anadolu medreselerinde beş asır boyunca temel ders kitabı olarak okutulmuştur.²⁴ *Fevâidü'l-fenâriyye* adıyla da meşhur olan bu eserin üzerine birçok hâşiye yazılması da eserin Mantık alanındaki tesirini göstermesi bakımından oldukça anlamlıdır. Hatta Veliyyüddin b. Mustafa Cârullah Efendi (ö. 1151/1738), bahsi geçen esere yazılan altı meşhur hâşiyeyi birleştirerek, bir hâşiye de kendisi yazmış ve ortaya çıkan bu mecmuâya da *Seyyâre-i Seb'a* ismini vermiştir. Bahsi geçen esere atıf yapan M. Ali Aynî, bu ve bunun gibi daha başka kitapları da sayarak, Aristo mantığının Osmanlı'daki yansımalarına işaret etmektedir. Çünkü bu eser, esasını Aristo mantığı teşkil etmekle birlikte, Fârâbî (ö. 339/950) ve İbn Sînâ (ö. 428/1037) geleneğine de uygun olarak yazılmıştır.²⁵ Aynı makalede Molla Fenârî'yi Osmanlı mantıkçıları arasında sayan müellif, İstanbul Sahn-ı Semân Medreseleri'nin müfredatında, Mantık dersinin bulunduğunu ve "Mantık okumak/okutmak caiz midir, değil midir?" tartışmasının çoktan halledilmiş olduğunu ifade eder. Çünkü bu medreselerde rahatlıkla bu dersin programa konulması, daha önce Bursa'daki Manastır, Kaplıca ve Yıldırım medreselerinde yıllardır okutulmasından kaynaklanmaktadır.²⁶ Aynî'nin tarihi gerçeklere dayanan bu tespitleri, Fenârî'nin medrese müfredatına olan katkısının, bir sonraki asırda ne kadar etkin olduğunu açıkça göstermektedir. Zira Osmanlı ilim adamlarının oluşturduğu ve XX. yy.a kadar kesintisiz olarak devam eden Mantık geleneği, Molla Fenârî ile başlamıştır. Fenârî'nin Mantık ilmi ile alakalı bahsi geçen eserinin yanında bir Fıkıh Usûlü kitabı olan *Fusûlü'l-Bedâyi'si* de yıllarca Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.²⁷ Onun asırlar boyu devam eden tesiri sebebiyle, Osmanlı müelliflerinin bazıları, ilmî otorite olarak neredeyse ilk sırada Fenârî'yi

²³ İpşirli, "Medrese (Osmanlı Dönemi)", *DİA*, XXVIII, 331; Aşkar, "Osmanlı Devleti'nde Âlim-Mutasavvif Prototipi Olarak İlk Şeyhülislam Molla Fenârî ve Tasavvuf Anlayışı", IV, 419.

²⁴ Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", s. 39. Molla Fenârî'nin İsagocî şerhinin medrese geleneğindeki yeri için ayrıca bk. Yalar, "Molla Fenârî'nin İsâgücî Şerhi ve Şark Medrese Geleneğindeki Yeri", s. 569-576.

²⁵ Öner, *Klasik Mantık*, s. 7.

²⁶ Bk. Aynî, "Türk Mantıkçıları", s. 344, 350.

²⁷ İpşirli, "Medrese (Osmanlı Dönemi)", *DİA*, XXVIII, 329.

görmüşlerdir. Mesela bir XVI. yy. Osmanlı müellifi olan Taşköprüzâde'nin, ilim dalları, müellifler ve eserleri hakkında bilgi veren meşhur eseri *Miftâhu's-saâde*'de Molla Fenârî'ye, geniş şekilde yer vermesi ve onun hakkında diğer kaynaklarda pek rastlamadığımız "mevlânâ" sıfatını kullanması, onun bahsi geçen mühim yönüne işaret etmektedir.²⁸

Fenârî'nin medrese geleneğinin temeline yerleştirdiği bu sistem öyle hayatidir ki, en az iki-üç asır başarılı bir şekilde uygulanmış olan bu usûlün, daha sonraki asırlarda değiştirilmesi, medreselerin dolayısıyla devletin de gerilemesine yol açan sebeplerden biri olmuştur. Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren ilk üç asırlık dönemde, her alanda olduğu gibi ilmî sahada da büyük bir hızla gelişip ilerlemiştir. Ancak tarihçilere göre, XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra ilmî teşkilatla birlikte devletin birçok kurumu gerilemeye girmiş ve klasik dönemdeki çizgisine hiçbir zaman ulaşamamıştır. İlmî teşkilat bünyesinde yer alan medreselerin gerilemesinin pek çok nedeni arasında, medrese müfredatından aklî bilimlerin çıkarılması ilk sıralarda gelmektedir.²⁹ Nitekim Uzunçarşılı'ya göre de medreselerin gerilemesinde en büyük etken, Matematik, Felsefe, Kelam gibi tefekküre dayalı derslerin kaldırılarak, yerine sadece naklî ilimlerin konulmasıdır. Zira XVI. yy.a kadar Molla Fenârî, Ali Kuşçu (ö. 879/1474) ve Kınalızâde Ali Efendi (ö. 979/1572) gibi mütefekkirlerin düşünceyle ilgili eserleri okutulurken bir sonraki asırdan itibaren bazı şeyhülislamın da telkinleriyle, Hikmet (Felsefe) dersi kaldırılmış, bunun yerine zaten mevcut olan Fıkıh ve Fıkıh Usûlü gibi derslere daha geniş yer verilmiştir.³⁰ Başka bir ifadeyle, kuruluş döneminde Molla Fenârî gibi müderrislerin sayesinde kurulmuş, kelimî, felsefî ve tasavvufî esaslara dayalı olan ilmî anlayış ve Fahreddin Râzî (ö. 606/1210) ekolünün tesiri, zamanla silinmeye başlamış, buna mukabil skolastik ve tepkici bir zihniyete sahip olan aklî ve felsefî ilimlere karşı bir anlayış ilmî sisteme yerleşmeye başlamıştır. Bu durum medrese sisteminin gerileme sebeplerinden biri ve belki de en önemlisidir.³¹

²⁸ Daha fazla bilgi için bk. Başkan, "Taşköprüzâde'nin Miftâhu's-Seâde'si Bağlamında Osmanlı İlimler Tasnifi Geleneğinde Tefsir Tarihi Algısı", ss. 135-161.

²⁹ Katip Çelebi'nin verdiği bilgilere göre, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Kanûnî devrine kadar, Hikmet ve şeriat ilimlerini cem' eden muhakkiklerin eserleri ve bunlarla alakalı ilimler daha çok iltifat görmüştür. Fakat XVI. yy.dan itibaren Felsefe ve Hikmet dersleri kaldırılarak, Fıkıh ve Fıkıh Usûlü derslerine ağırlık verilmiştir. (Bk. Katip Çelebi, *Mizânü'l-Hakk fî ihtiyâri'l-ahakk*, s. 21.)

³⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı*, s. 67. Felsefe ve Hikmet derslerinin kaldırılmasının medreselerin gerilemesine etkileri hakkında daha fazla bilgi için bk. Atay, "Medreselerin gerilemesi", ss. 44-49.

³¹ Aşkar, *Niyâzî-i Misrî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 43.

Buraya kadar izah etmeye çalıştığımız üzere, Molla Fenârî, Osmanlı Devleti'nde ilmî geleneğin şekillenmesinde önemli katkılar sağlamış ve etkisi asırlar boyunca devam eden birçok yeniliğin uygulamaya konmasını temin etmiştir. Onun yaşadığı devir olan XV. yy.dan sonra, Osmanlı eğitim kurumları müfredatı, işleyişi ve fiziksel koşulları bakımından önemli gelişmeler kaydetmiş ve medreseler, dünya çapında bir kalite ve şöhrete kavuşmuştur.

2. MOLLA FENÂRÎ'NİN OSMANLI DÜŞÜNCESİNDEKİ TESİRLERİ

Osmanlı düşüncesi, kendisinden önce tarih sahnesinde yer almış Selçuklu Devleti'nin düşünce ve kültür mirasını devralarak onu sahip olduğu coğrafyanın zenginlikleriyle daha da genişletmiş ve derinleştirmiştir. Bir diğer tabirle, bu düşünce sistemi, kendisinden önceki İslam medeniyetinin tüm renklerini ihtiva etmekle birlikte, yeni anlayış, yaklaşım ve akımları da bünyesinde taşımaktadır. Osmanlı düşüncesinde, daha kuruluş yıllarından itibaren, aynı zamanda İslâm nazariyatının da önemli fikrî geleneklerinden biri olan Ekberî mektebinin anlayışının etkili olduğu görülmektedir. Bu mektebe ait fikirlerin, Osmanlı düşüncesinde yer alması, öncelikle devletin ilk müderrisi olan Dâvûd-ı Kayserî'nin³² ve ondan sonra bayrağı devralan Molla Fenârî'nin çabaları sayesinde gerçekleşmiştir. Öyle ki, Uzunçarşılı'ya göre, Osmanlı ilmî geleneği, medrese-tekke bütünlüğünü sağlayarak kurum-sallaşmış, ilmî teşkilat aynı zamanda birer mutasavvıf olan Ekberî bilginler tarafından inşa edilmiştir.³³ Kayserî ve Fenârî'den sonra ise Ekberî mektebi Osmanlı topraklarında Niyazi Mısrî (ö. 1105/1694), Bedreddin Simâvî (ö. 823/1420), Selahaddin Uşşâkî (ö. 1196/1782) ve Muhammed Nûru'l-Arabî (ö. 1305/1887) gibi mütefekkirlerce temsil edilmiştir.³⁴

Molla Fenârî'nin Osmanlı düşüncesindeki fikrî tesirlerinin, 1- Osmanlı düşüncesine kendisinin de mensubu bulunduğu Ekberî mektebinin fikirlerini yerleştirmesi, 2- İlmî teşkilatı irfanî-kelâmî bir çizgi üzere şekillendirmesi, 3- Osmanlı düşüncesine Fahreddin Râzî'nin anlayışını yansıtmaları olmak üzere-

³² Dâvûd-ı Kayserî 1330 yılında Orhan Gazi'nin daveti üzerine İznik'e gelerek, ilk Osmanlı medresesinde ders vermeye başlamıştır. Vefatına kadar İznik'te müderrislik yapan Kayserî, dersleri ve eserleriyle İbn Arabî felsefesinin Osmanlı ülkesinde yayılmasına ve bilhassa bu anlayışın Osmanlı medreselerinde meşruiyet kazanmasına katkıda bulunmuştur. (Bk. Karlığa, "Osmanlı Düşüncesinin Oluşumu", *Osmanlı*, VII, 33.)

³³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı*, s. 229.

³⁴ Kılıç, "Ekberîyye", *DİA*, X, 545.

re üç ana başlıkta gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Şimdi bu tesirleri sırasıyla açıklamaya çalışalım.

a) Molla Fenârî'nin Tesirinde *Misbâhu'l-üns*'ün Yeri

Molla Fenârî'nin İslâmî ilimlerin hemen her sahasında eser telif eden ender düşünürlerden birisi olduğunu belirtmiştik. Onun tasavvufî görüşlerinin neredeyse tamamını içeren ve aynı zamanda bir metafizik kitabı olan eseri *Misbâhu'l-üns*'tür. Bu kitap, Sadreddin Konevî'nin (ö. 673/1274), "yeni dönem tasavvuf"unun el kitabı olarak kabul edilen *Miftâhu'l-gayb*'ına bir şerh olarak kaleme alınmıştır. Fenârî, bu eseri yani *Misbâhu'l-üns*'ü vasıtasıyla Osmanlı düşüncesine birkaç yönden tesirde bulunmuştur. Bu tesirlerin bir kısmı Fenârî'nin *Misbâhu'l-üns*'te ortaya koyduğu fikirlerle yani eserin muhtevası ile gerçekleşmiş bir diğer kısmı ise *Misbâhu'l-üns*'ün kendisinden sonraki, *Miftâhu'l-gayb* şerh etme geleneğini şekillendirmesiyle gerçekleşmiştir.

Birçok araştırmacıya göre, *Miftâhu'l-gayb*, Tasavvuf tarihinde ve İslâm düşüncesinde, özellikle İbn Arabî (ö. 638/1240) ile başlayan yeni dönem tasavvuf anlayışının, *Fusûsu'l-hikem*'den sonraki en etkili ve önemli kaynak kitabıdır.³⁵ Bu dönem, daha çok Felsefe'nin ve Kelam'ın konusu olan varlık, bilgi, Tanrı-âlem münasebeti gibi mevzuların Tasavvuf ilminin çatısı altında ele alınmaya başlandığı, bu konularda tasavvufî bir terminolojinin oluşturulduğu ve ilgili alanın tasavvufî klasiklerinin kaleme alındığı bir süreçtir. Bu dönemin, telif ettiği eserler ve ileri sürdüğü tasavvufî-metafizik görüşler bakımından en önemli ismi, şüphesiz İbn Arabî'dir. İlk temsilcileri Hakîm Tirmizî'ye (ö. 320/932) hatta Bayezid-i Bistâmî'ye (ö. 234/848 ?) kadar götürülen bu tasavvuf anlayışı, Gazâlî'nin (ö. 505/1111) tasavvufu hakikate ulaştırılan bir yöntem olarak ifade etmesiyle, daha da geçerlilik kazanmış, İbn Arabî'den itibaren ise, pratikle birlikte metafizik düşünce ağırlıklı bir sisteme dönüşmüştür.³⁶ İşte, *Miftâhu'l-gayb*'in önemi, Tasavvuf'un konu, mesele ve

³⁵ Bk. Demirli, *Sadreddin Konevî*, s. 21.

³⁶ Tasavvuf tarihinin söz konusu yeni döneme girmeden önceki genel düşünce yapısı, Tasavvuf'u bu dönemin anlayış ve esaslarına yönlendiren sâikler ve bu sürecin oluşmasında etkin olan gelenek ve düşünce sistemleri hakkında geniş bilgi için bk. Demirli, *Sadreddin Konevî'de Bilgi ve Varlık*, ss. 29-60. Burada şunu da ifade edelim ki, Tasavvuf tarihinde yeni dönem olarak bahsettiğimiz bu sürecin, İbn Arabî ile başladığını söylemek ya da onu îmâ etmek yanlış olacaktır. Nitekim bu dönemin anlayışına ait nüveleri, ilk dönem sûfilerinden "sübhânî mâ a'zame şânî/kendimi tesbîh ederim, şânım ne yücedir" diyen Bayezid-i Bistâmî (ö. 234/848), "Ene'l-Hak/Ben Hakk'ım" diyen Hallâc-ı Mansûr'da (ö. 309/922) görmek mümkündür. Bahsi geçen ifadeler, evrene yayılmış tek bir hakîkatin farklı görünümünü izah

ilkelerini tespit etmesinin yanında, sûflilerin keşfi bilgilerini ölçütlendirebilecekleri, "tahkik kaideleri" adı verilen birtakım prensiplerden bahsetmesinden kaynaklanmaktadır. Bu iki katkı, Tasavvuf tarihi boyunca ilk defa bu yeni dönemde ve *Miftâhu'l-gayb* ile gerçekleşmiştir. Bir başka ifadeyle, eser, Tasavvuf ilmini Dâvûd-ı Kayserî'nin de eleştirerek dile getirdiği "şâirâne tahayyüller" olarak algılanmaktan³⁷ çıkarıp, onun formel bilimlerde arasında yer almasını sağlamıştır. Konevî'nin bahsettiği tahkik kaideleri, İbn Arabî'nin eserlerinde pek çok defa zikredilen kuralların bir sistem içerisinde ifade ve tanzim edilmiş bütünüdür. Bu ve buna benzer katkıları sebebiyle İbn Arabî düşüncesinin, Konevî'nin yorumları olmaksızın anlaşılması ve yorumlanması neredeyse imkânsızdır. Dolayısıyla, *Misbâhu'l-üns*, İslâm düşüncesinde teşekkül eden "yeni dönem" şekillendiren *Miftâhu'l-gayb*'in bir şerhi olması bakımından da ayrıca önem taşımaktadır. Öyle ki, T. Görgün'e göre, Fenârî'nin *Misbâhu'l-üns*'ü bilinmeden Osmanlı düşüncesi hakkında ciddi bir tasavvurda bulunmak imkânsızdır.³⁸

Miftâhu'l-gayb'in İslâm ve Tasavvuf düşüncesindeki yerine bu şekilde dikkat çektikten sonra, Fenârî'nin *Misbâhu'l-üns* vasıtasıyla bu düşüncede bıraktığı tesire geçebiliriz. Burada öncelikle, Konevî'nin tahkik kaideleri vasıtasıyla keşfi bilgiyi objektif bir zemine yerleştirme çabasına Fenârî'nin de sahip çıktığı ve onu devam ettirdiğini söylemek gerekmektedir. Onun bu tavrı *Misbâhu'l-üns*'ün mukaddimesinde açıkça görülmektedir. Molla Fenârî bu mukaddimedede, keşfi kaideleri imkân ölçüsünde, nazar ve burhanla perdelenmiş akılların anlayış tarzına uygun hale getirmeye çalıştığını ifade etmektedir.³⁹ Esasen, müellifin eserine verdiği isim onun bu hedefinin de açık bir yansımasıdır. Eserin tam adı "*Misbâhu'l-üns beyne'l-ma'kûl ve'l-meşhûd fî şerhi Miftâhi gaybi'l-cem' ve'l-vücûd*"dur. "Vücûd ve cem gaybının anahtarının şerhinde akledilen ve müşâhede edilen arasında ünsiyet kandili" olarak çevirebileceğimiz bu ibarede, müellifin akla dayalı bilgi ile keşfe dayalı bilgiyi aynı metinde yakınlaştırma çabası açıkça görülmektedir. Söz konusu çabanın Fenârî'nin şerh yöntemindeki somut örneği ise, ilm-i ilâhîye dair görüşlerini,

eden ilm-i ilâhînin söylemlerindedir. Tasavvuf tarihinde yeni bir dönemin oluşmasını sağlayan, hali hazırda bu ilimde mevcut olan vahdet anlayışını en yetkin şekilde ifade ve izah eden, bir terminoloji oluşmasını sağlayan ve bu anlayışı güçlendiren bir ekol oluşturan İbn Arabî ve onun takipçileridir. Yani onlardan önce de ilm-i ilâhînin konularını çağrıştıran ifade ve anlayışa sahip sûfi ve zâhidler olmuştur, fakat onların söylemleri sloganik cümleler olarak kalmış, bir sistem niteliği kazanmamıştır.

³⁷ Bk. Kayserî, *Risâle fî ilmi't-Tasavvuf*, s. 183-184.

³⁸ Görgün, "Osmanlı Düşüncesi Nasıl Anlaşılabilir", s. 44.

³⁹ Fenârî, *Misbâhu'l-üns*, s. 10.

Felsefe ve Mantık ilmi kaideleriyle de destekleyerek izah etmesidir. Bu bakış açısıyla ileri sürdüğü fikirlerini, "meselenin te'nîsi (uzlaştırması) şudur" diyerek açıklamakta ve böylece hem muhakkiklerin/sûfîlerin hem de akıl ve burhan yöntemiyle konuya yaklaşanların/kelamcılarının ve filozofların ortak noktalarını bulmaya çalışmaktadır.⁴⁰ Fenârî'nin bu yaklaşım tarzıyla, vahdet-i vücûd metafiziği, mantık yöntemlerine dayalı bir ifadeye de bürünmektedir. Bu sebeple, onun düşüncesinde klasik İslâm düşüncesinin beyan (dînî bilgi), burhan (aklî kanıt) ve irfan (tasavvuf metafiziği) şeklinde isimlendirilen araştırma alanlarının, birbirini bütünleyecek şekilde mezcolduğunu söyleyebiliriz.⁴¹

Fenârî'nin hem eserlerinde öne çıkan husus, aynı zamanda Osmanlı düşüncesinin de temel karakteristiği olan "sentezcilik/telifçilik"tir. Zira o sadece tek bir sahada eserler vermesiyle meşhur olmuş bir âlim olmadığı gibi, eserlerinin birçoğunda da İslâmî bilimlerin farklı branşlarını birleştirmeyi denemiştir. Tasavvuf metafiziğine dair tüm görüşlerini içeren *Misbâhu'l-üns* adlı eseri bu sentezci usulün güzel bir örneğidir. Burada yeri gelmişken ifade etmeliyiz ki, Osmanlı düşüncesinin temel özelliklerinden biri olan "sentez/telifik" yönteminin bu sisteme yerleşmesinin sebebi, Moğol istilâlarının akabinde, İslâm dünyasının ilmî ve fikrî açıdan toparlanma sürecine girdiği dönemde, Kelam, Felsefe ve Tasavvuf arasındaki sınırların belirsizleşmeye başlaması ve İslâm düşüncesinde bu üç ilim dalı arasında sentezler yapılmasıdır.⁴² Osmanlı düşüncesinin bahsi geçen karakteristik özelliğini Fenârî'nin hemen hemen her alanda yazdığı eserlerinde görmek mümkündür.⁴³ Fenârî'nin Osmanlı'nın siyasî, kültürel, sosyal ve ilmî sahalarda yeni teşekkül ettiği bir dönemde yaşadığı göz önünde bulundurulursa, bu sentezci yöntemin, Osmanlı düşüncesine geçmesinde, diğer bazı düşünürler gibi onun da etkisinin olduğu söylenebilir. Kısaca, Molla Fenârî Osmanlı düşüncesinde *Misbâhu'l-üns*'ün muhtevası ve yöntemiyle şu tesirlerde bulunmuştur: 1- Sadreddin Konevî'nin *Miftâhu'l-gayb*'de Tasavvuf tarihinin gidişatını değiştiren fikirlerini benimsemiş, eserinde bunları diğer düşünürlerde rastlamadığımız ölçüde izah etmiş ve böylece analitik düşünce ile mistik tecrübeyi telif

⁴⁰ *Misbâhu'l-üns*'ün genellikle ilk bölümlerinde rastladığımız bu üsule göre, konunun önce tahkîkine, daha sonra ise te'nîsine yer verilmektedir. (Örnekler için bk. Fenârî, *Misbâhu'l-üns*, s. 77, 84, 90, 99, 104 vd.)

⁴¹ Görgün, "Molla Fenârî (Düşüncesi)", *DİA*, XXX, 247.

⁴² Koloğlu, "Osmanlı Kelam Geleneği Çerçevesinde Molla Fenârî", s. 377; Ceyhan, "Osmanlı Düşüncesinin Mimarlarından Molla Fenârî ve Şerhu Dîbâceti'l-Mesnevî", s. 348.

⁴³ Mesela, Molla Fenârî'nin Tefsir'deki sentezci metodu hakkında bk. Öztürk, "Molla Fenârî ve Tefsir'de Senkretizm", ss. 399-421.

etmeye gayret etmiştir. 2- Tasavvuf metafiziğinin meselelerine, Mantık kaideleri ve filozofların yöntemleriyle açıklamalar getirerek, Mantık, Felsefe ve Tasavvuf disiplinlerinin sentezlenmesini sağlamış ve bu şekilde sentez yönteminin Osmanlı düşüncesinde yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur.

Buraya kadar, Fenârî'nin Osmanlı düşüncesine *Misbâhu'l-üns*'ün muhtevası ve metodu çerçevesinde yaptığı tesirlerin üzerinde durmaya çalıştık. Onun *Misbâhu'l-üns* vasıtasıyla bıraktığı tesirlerin bir diğer boyutu ise bu eserle aynı yelpazede yer alan diğer *Miftâhu'l-gayb* şerhlerini doğrudan etkileyip, onları yöntem ve muhteva yönünden şekillendirmesidir. Hatta bu bağlamda Fenârî'nin *Miftâhu'l-gayb* şerhçiliğinde bir merkez olduğu da rahatlıkla söylenebilir. O, *Miftâhu'l-gayb* şerhçiliğine ise iki tür tesirde bulunmuştur: Bunlardan biri *Misbâhu'l-üns*'ün daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla *Miftâhu'l-gayb* şerhçiliği akımı diyebileceğimiz bir gelenek başlatması, diğeri ise *Miftâhu'l-gayb* şerhçiliğinde hemen hemen tüm şârihlere bilgi ve ilham kaynağı olmasıdır. İlk tesire örnek, Fatih Sultan Mehmed'in isteği üzerine, Kutbeddînzâde İznikî'nin (ö. 885/1480) Fenârî şerhindeki kapalılıkları gidermek ve anlaşılması zor bahisleri izah etmek amacıyla, *Fethu Miftâhi'l-gayb* adlı eserini telif etmesidir.⁴⁴

Molla Fenârî'nin *Misbâhu'l-üns* vasıtasıyla yaptığı öbür tesir ise diğer *Miftâhu'l-gayb* şerhlerinin yöntemlerini, kaynaklarını, üslûplarını hatta içeriklerini adeta belirlemiş olmasıdır. Çünkü Kutbeddînzâde İznikî'nin *Fethu Miftâhi'l-gayb*, Ahmed İlâhî'nin (ö. 886/1481?) *Mevâcîdü'z-zevk bilâ reyb*, Abdullah Kırımî'nin (ö. ?) *Şerhu Miftâhi'l-gayb*, Osman Fazlı Atpazârî'nin (ö. 1102/1691) *Misbâhu'l-kalb*, Abdurrahman Rahmi Bursevî'nin (ö. 1173/1759) *Şerhu Miftâhi'l-gayb* ve ismi bilinmeyen bir müellifin *Esrârü's-şuhûdî'l-hâsıl min fethi'l-vücûd* adlı *Miftâhu'l-gayb* şerhlerinin⁴⁵ hemen hemen hepsinde, gerek yöntem ve gerekse muhteva açısından Molla Fenârî şerhinin etkisi açıkça göze çarpmaktadır. Zira bu müelliflerin birçoğu eserlerinin girişinde Molla Fenârî şerhinin öneminden ve genişliğinden söz ettikleri gibi, kendi şerhlerinde ondan uzun uzun nakiller de yapmışlardır. Mesela İznikî şerhinin muhtevasının yarıdan fazlası, *Misbâhu'l-üns*'ün aynen aktarılmasından ibarettir. Yine Fatih devrinde kaleme alınmış olan Abdullah Kırımî şerhi de

⁴⁴ Bk. İznikî, *Fethu Miftâhi'l-gayb*, vr. 2a.

⁴⁵ *Miftâhu'l-gayb* üzerine yapılan şerhler ve nüshaları hakkında detaylı bilgi için bk. Güçlü, "Sadreddin Konevî'nin Miftâhu'l-gayb Adlı Eserinin Şerhleri Bağlamında Tesirleri", ss. 104-116.

Misbâhu'l-üns'ün pek çok şiiir eklenmek suretiyle zenginleştirilmiş halidir.⁴⁶ Aynı şekilde, adlarını zikrettiğimiz diğer şerhlerde de kullanılan kaynakların neredeyse tamamı Fenârî'nin de istifade ettiği kitaplardır. Bunun yanı sıra, İznikî şerhi ve müellifi bilinmeyen *Esrâru's-şuhûd* adlı şerhin içerisindeki başlıkların tamamı, yani bu eserler içerisindeki fiziksel düzen, Fenârî şerhinin düzeninin birebir aynısıdır. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda, Molla Fenârî şerhinin, *Miftâhu'l-gayb* üzerine ilk kaleme alınmış şerh olmasıyla beraber, bütün şerhlere yön verdiği, onları yöntem ve içerik bakımından şekillendirdiği açıkça görülmektedir.

b) Osmanlı Düşüncesine Râzî Geleneğini Yerleşirmesi

İslâm düşünce tarihinin en önemli simalarından biri olan Fahreddin Râzî, Gazâlî'den sonraki dönem olan ikinci klasik dönemi şekillendirerek, özellikle Kalam ilminin konularının belirlenmesine tarihi katkılarda bulunmuş ve farklı ilmî disiplinlerin ortak özelliklerini tespit etmiştir. İslâm kültür ve medeniyetine bu katkıları sebebiyledir ki, kendisine "İmâm" sıfatı verilmiştir. Başta Kalam ve Felsefe olmak üzere, dînî ilimlerin pek çok sahasında eserler kaleme almış olan Fahreddin Râzî'nin anlayışının temel unsurları, Molla Fenârî'nin sisteminde de görülmektedir.⁴⁷ O, Osmanlı Kalam geleneğinde, Taftazânî'ye ilave olarak, Râzî ekolünü takip edip, Orta Asya mektebinin Anadolu'ya geçmesini sağlamıştır. Bir diğer tabirle, Râzî geleneğinin Osmanlı ilmî sisteminde yer almasında, Fenârî'nin çabaları büyük rol oynamıştır.⁴⁸ Buna ilave olarak, Fenârî, Fahreddin Râzî metafiziği ile İbn Arabî metafiziğini büyük bir uyumla sentezlemiş ve bunda da İslâm-Osmanlı düşünce ve medrese sistemine bir temel oluşturacak şekilde başarılı olmuştur.⁴⁹ Bu sentezin temelinde, sahih marifetin vahiy, selim akıl ve sahih müşâhede/keşf birlikteliği ile elde edilebileceği anlayışı yer almaktadır. Tahkik tavrı olarak isimlendirilen bu usûl, İbn Arabî'den onun takipçisi, Konevî'ye, Fahreddin Râzî'den ise muakkibi Adudüddin el-İcî'ye geçmiştir. Bu tavrı Ko-

⁴⁶ Krş. Fenârî, *Misbâhu'l-üns*, s. 110-Kırımî, *Şerhu Miftâhi'l-gayb*, vr. 23b; Fenârî, *Misbâhu'l-üns*, s. 132-Kırımî, *Şerhu Miftâhi'l-gayb*, vr. 27b, 28a.

⁴⁷ İ. H. Uzunçarşılı, Molla Fenârî'yi Osmanlı'da Râzî geleneğinin kurucusu olarak kabul etmektedir. Râzî mektebi Fenârî'den sonra ise onun öğrencisi Molla Yegân tarafından da devam ettirilmiştir. (Bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 585.)

⁴⁸ Fenârî'nin ders aldığı hocaları olan Alâeddin Esved'in ve Cemâleddin Aksarâyî'nin Fahreddin Râzî ekolüne mensup ilim adamlarından olması, muhtemelen onun da bu geleneğe bağlı olmasına yol açmıştır. (Daha fazla bilgi için bk. Karlığa, "İslâm Düşüncesinin Oluşumu", ss. 28-37.)

⁴⁹ Görgün, "Klasik Türk Düşüncesinin (Osmanlı Düşüncesinin) Temel Meseleleri ve Molla Fenârî", s. 184.

nevî'den alarak diğer Ekberî bilginlere intikal ettiren ise Molla Fenârî'dir.⁵⁰ Bazı düşünce tarihçilerine göre, Osmanlı'nın beylikten sultanlığa geçtiği dönem olan Yıldırım Bayezid devrinde (1389-1403), yani kuruluş yıllarında, ilmî teşkilatı örgütleyen, bahsi geçen bu "sentez" anlayışına sahip olan "Molla Fenârî okulu"dur. Bu okul, Dâvûd-ı Kayserî'yle başlayan irfanî çizgiyi sürdürürken, Fahreddin Razî'nin temsil ettiği kalamî zihniyetin vurgusunu artırmış, özellikle de Mantık ve Usûl eğitimine ağırlık vermiştir.⁵¹ Bu noktada Molla Fenârî'nin eserlerinde kullandığı yöntemin, hakikat bilgisine ulaşmada, keşfi en büyük bilgi kaynağı olarak görüp, diğer ilmî disiplinlerin yöntemlerini dışlayan bir metot değil, bilakis, vahiy, akıl ve keşfi bütünleyen bir usûl olduğu açıkça görülmektedir.

Fenârî'nin kurduğu bu sistem kendisinden sonra, öğrencilerinden Molla Yegân ile ve Fenârî'nin kendi evlatlarından ve torunlarından oluşan "Fenârîzâdeler" tarafından da devam ettirilmiştir. Mesela Fenârî'nin büyük oğlu Muhammed Şah Fenârî'nin *Enmûzecü'l-ulûm* adlı eserinde en çok istifa ettiği kaynak, Râzî'nin *Hadâiku'l-envâr fî hadâiki'l-esrâr* adlı kitabıdır. Fenârî'nin oluşturduğu sistem o kadar kuvvetlidir ki, XVI. yy.dan itibaren Osmanlı ilim adamlarından Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi (ö. 922/1516), Celâleddin Devvânî (ö. 908/1502) ekolünü kurmak istediye de, bu ekol, Râzî ekolünün ulaştığı şöhrete hiçbir zaman ulaşamamıştır.⁵²

Fenârî'de Râzî geleneğinin tesirinin görüldüğü bir diğer saha ise Fıkıh Usûlü'dür. Nitekim onun *Fusûlu'l-bedâyi'* adlı eseri, Râzî düşüncesinin bazı temel özelliklerini taşımaktadır. Bu özellikler arasında, küllî (tümel) kaidelelerin tespit edilerek, bunlardan cüz'î (tikel) kuralların çıkarılması zikredilebilir. Diğer taraftan Râzî'nin yönteminde, nakil ve akıl arasında tam bir uyum oluşturmaya yönelik olan akllî açıklama tavrı alabildiğine öne çıkmaktadır. Fenârî ile birlikte Osmanlı düşüncesinin büyük ölçüde temel yönelişi haline gelmiş olan metafizik düşüncede, naklî ve akllî bilgiyi "irfânî bir düzeyde" telif etme çabası, söz konusu Fıkıh Usûlü olduğunda yerini akllî yaklaşımın

⁵⁰ Osmanlı düşüncesinde bahsi geçen sentez anlayışının yerleşmesini sağlayan düşünürlerden oluşan silsile için bk. Ceyhan, "Molla Fenârî ve Bir Usûl Metni Olarak *Şerhu Dîbâceti'l-Mesnevî*", s. 78.

⁵¹ Fazlıoğlu, "Osmanlılar (İlim ve Kültür)", *DİA*, XXXIII, 549.

⁵² Yazıcıoğlu, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreselerinde İlim-i Kalam Öğretimi ve Genel Eğitim İçindeki Yeri", s. 281. A. Y. Ocak, Râzî ekolünün, devletin kuruluş döneminden itibaren Osmanlı düşüncesine hâkim oluşunu ve devlet yöneticilerinin tasvibini kazanmasını, bu ekolün siyasî ve idârî problemlerin çözümünde pratik çözümler üretmesine bağlamaktadır. (Bk. Ocak, "Klasik Dönem Osmanlı Düşünce Hayatı", *Türkler*, XI, 21)

daha çok öne çıktığı bir yöntem bırakmakta ve Fenârî, fikhî ictihadı tamamen kendi çizgisi ve yöntemi içerisinde ele almaktadır.⁵³ Daha net bir ifadeyle, Fıkıh Usûlü sahasında Molla Fenârî, nazarî bilgiyi keşfî bilgiye kıyasla daha fazla tercih etmektedir. Kısaca özetleyecek olursak, Fenârî'nin Fıkıh Usûlü'nde Râzî'yi aynen takip etmesine karşılık, metafizik bilgide İbn Arabî'nin anlayışına daha yakın olduğunu söyleyebiliriz.

c) Molla Fenârî'nin Diğer Tesirleri

Molla Fenârî, buraya kadar zikrettiğimiz tesirlerinin yanında, Osmanlı ilmi sistemine şu iki noktada da bazı katkılarda bulunmuştur: Bunlar Osmanlı Kelam geleneğine Sadeddin Taftazânî'nin (ö. 792/1390) anlayışını yerleştirmesi ve Osmanlı'da *Mesnevî* şerhçiliğinin başlamasını sağlamasıdır. Şimdi Fenârî'nin bu iki tesirini sırasıyla ele almaya çalışalım: Bilindiği gibi, Taftazânî'nin görüşlerinin Osmanlı düşüncesinde tanınması ve yaygınlaşması Fenârî ile başlamıştır. Hatta Fenârî'nin Mantık, Kelam ve Usûl'de, ders arkadaşı Cürçânî'nin (ö. 816/1413) fikirlerine değil de, vahdet-i vücûd ağırlıklı irfanî çizgiye karşıt olan Taftazânî'ninkilere ağırlık vermesi, vahdet-i vücûda muhalif olmasına rağmen Taftazânî'nin kelamî görüşlerini benimseyip medrese müfredatına yerleştirmesi, dikkate değer bir husus olarak, bazı araştırmacılar tarafından dile getirilmiştir.⁵⁴ Kanaatimize göre, çağdaşı olan Cürçânî'nin kelama dair görüşlerinin henüz o dönemde klasikleşmemiş olması, Fenârî'nin, onun yerine Taftazânî'yi tercih etmesinde önemli bir unsur olmuştur.

Daha ziyade bir Ekberîye müellifi olarak tanınan Molla Fenârî, genel olarak Türk-İslâm, özel olarak ise Osmanlı düşüncesinin en önemli kaynağı ve şekillendiricisi olan Mevlevî anlayış ve gelenekte de mühim bir yere sahiptir. O, bu konumunu *Mesnevî*'nin birinci cildinin dîbâcesine yaptığı şerh ile kazanmıştır. Bildiğimiz kadarıyla ondan önce bir dîbâce şerhi yazılmadığı gibi⁵⁵ Anadolu'da *Mesnevî* üzerine yazılmış şerhlerin tamamı da Molla Fenârî'den sonra kaleme alınmıştır. Dolayısıyla Fenârî'nin Osmanlı Tasavvuf düşüncesine katkısının önemli bir boyutu da bu şerh ile Osmanlı Mesnevî

⁵³ Görgün, "Molla Fenârî (Düşüncesi)", *DİA*, XXX, 248. Fenârî'nin Osmanlı hukuk düşüncesindeki yeri için bk. Cici, "Molla Fenârî'nin Osmanlı Hukuk Düşüncesindeki Yeri", s. 239 vd.

⁵⁴ Fazlıoğlu, "Osmanlılar (İlim ve Kültür)", *DİA*, XXXIII, 549.

⁵⁵ Bk. Aşkar, "Molla Fenârî'nin Şerhu Dîbâcetî'l-Mesnevî Adlı Risâlesi ve Tahlili", s. 87.

şerhleri literatürünün öncüsü konumunda bulunması ve Osmanlı döneminde *Mesnevî*'yi şerh etme geleneğini başlatan isim olmasıdır.⁵⁶

SONUÇ

Osmanlı düşüncesinin teorisyen şahsiyetlerinden birisi olan Molla Fenârî, devletin kuruluş devrine rastlayan 751-834/1350-1431 yılları arasında yaşamıştır. Onun devletin idarecilerine yakın olması, hatta bazı sultanların müşâviri konumunda bulunması, uygun gördüğü bazı düzenlemelerin kısa sürede yürürlüğe konmasını sağlamıştır. Ayrıca bu düzenlemeler, köklü birer sitem olmasının yanında, devletin ilmî teşkilatının yeni yeni teşekkül ettiği bir dönemde uygulanmaya başladığı için uzun yıllar yürürlükte kalmış ve Molla Fenârî'nin tesiri yüzyıllar boyunca devam etmiştir.

Hayatı boyunca yaptığı müderrislik, kadılık ve şeyhülislamlik gibi görevlerinin yanında eser telifini de ihmal etmeyen Fenârî'nin İslâmî ilimlerin tüm sahalarında kaleme aldığı eserlerinin birçoğu yıllarca Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Bunun yanı sıra, Molla Fenârî, medreselerin müfredatını belirlemiş ve klasik İslâmî ilimlerle birlikte, Mantık ve Hikmet gibi aklî ilimlere ait derslerin de daha kuruluş yıllarından itibaren medrese programında yer almasını sağlamıştır.

Molla Fenârî, Osmanlı düşüncesinde Ekberiye mektebinin görüşlerinin yaygınlaşmasında da en etkili kişi konumundadır. Osmanlı'nın ilk müderrisi olan Dâvûd-ı Kayserî ile birlikte ilmî geleneğe İbn Arabî'nin vahdet-i vücûd anlayışının tohumları serpilmiş, Molla Fenârî ile ise, bu anlayış daha da gelişerek Osmanlı düşüncesine yerleşmiştir. Fenârî'nin bu katkısı, onun tüm tasavvufî görüşlerini ihtiva eden *Misbâhu'l-üns* adlı eseri vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Sadreddin Konevî'nin Tasavvuf tarihindeki "yeni dönem" in el kitabı olarak kabul edilen eseri *Miftâhu'l-gayb*'in ilk ve en geniş hacimli şerhi olan bu eser, bahsi geçen yeni dönemin anlayış ve yaklaşımlarını daha net izah etmesi bakımından oldukça önemlidir. Çünkü o, burada, Konevî'nin tasavvufî bilginin değerlendirilmesi noktasında ileri sürdüğü ilkeleri tahlil ederek açıklamaktadır. Öyle ki, tahkik kaideleri olarak bilinen bu prensipleri, belli bir düzen içinde şerh eden ilk düşünür Molla Fenârî'dir. O bu eserinde, Tasavvuf metafizğine dair görüşleri, vahdet-i vücûd metodolojisinin yanında

⁵⁶ Molla Fenârî'nin Osmanlı *Mesnevî* çalışmalarına katkısı ve dîbâce şerhinin tahlili için bk. Ceyhan, "Molla Fenârî ve Bir Usûl Metni Olarak *Şerhu Dîbâceti'l-Mesnevî*", ss. 88-104.

Mantık kaideleri ve felsefî yaklaşımlarla da izah etmiş ve bu disiplinlerin büyük bir uyum içinde sentezlenmesini sağlamıştır. Dolayısıyla onun sisteminde vahdet-i vücûd metafiziği dînî ve aklî bir meşruiyet problemi yaşamadan büyük bir uyum içinde bir arada bulunmaktadır.

Osmanlı'nın ilk şeyhülislamı ve müderrisi olan Molla Fenârî, buraya kadar kısaca ifade etmeye çalıştığımız üzere, Osmanlı tefekkür tarihinde Dâvûd-ı Kayserî'den itibaren nazarî ve amelî tasavvufla ilgilenen ve eser veren mutasavvıflardan biridir. Fenârî, mensubu olduğu ilmî gelenek, yazdığı eserleri ve yetiştirdiği öğrencileri ile Ekberî fikirleri Osmanlı entelektüel hayatına intikal ettirmeye çalışmış ve bunda da büyük ölçüde başarılı olmuştur. Bunun yanı sıra Fenârî'nin Anadolu'nun bir ilmî cazibe merkezi haline gelmesindeki ve Osmanlı medrese sisteminin gerek müfredat ve gerekse yöntem bakımından gelişmesindeki katkısı yadsınamaz. Ayrıca, o, hem mutasavvıf hem müderris hem de ilim adamı olması sebebiyle Osmanlı tarihinde tekke-medrese münasebetini dengeli bir biçimde sağlayan örnek ve nadir şahsiyetlerden birisi olmuştur. O gerek Osmanlı ilmiye teşkilatında ve gerekse düşünce sisteminde, köklü ve tarihsel sistemler kurmuş ve onun bu tesirleri yüzyıllar boyunca hep canlı kalmıştır. Onun kurduğu sistemden vazgeçilmesi ise devletin çöküş sebebi olmuştur.

KAYNAKÇA

Askalânî, İbn Hacer, *İnbâu'l-gumr*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986.

Aşkar, Mustafa, *Molla Fenârî ve Vahdet-i Vücûd Anlayışı*, Muradiye Kültür Vakfı Yay. Ankara 1993.

-----, *Niyâzî-i Mısırî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yay. İstanbul 2004.

-----, "Osmanlı Devleti'nde Âlim-Mutasavvıf Prototipi Olarak İlk Şeyhülislam Molla Fenârî ve Tasavvuf Anlayışı", *Türkler*, ed. Güler Eren, Ankara 2004.

-----, "Molla Fenârî'nin Şerhu Dîbâceti'l-Mesnevî Adlı Risâlesi ve Tahlili", *Tasavvuf Dergisi*, S. 14, Ankara 2005.

Atay, Hüseyin, "Medreselerin gerilemesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXIV, Ankara ty.

Aynî, Mehmed Ali, "Türk Mantıkçıları", sad. Naim Şahin, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 17, Konya 2005.

Balcı, Ramazan, "Medreselerin Islahı Konusunda Sultan II. Abdülhamid'in Hazırlattığı bir Layihanın Tahlili", Tarih Okulu, S. 12, İzmir 2012.

Baltacı, Cahit, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İz Yay. İstanbul 1997.

Başkan, Ömer, "Taşköprüzâde'nin Miftâhu's-Seâde'si Bağlamında Osmanlı İlimler Tasnifi Geleneğinde Tefsir Tarihi Algısı", *Hitit Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 21, Çorum 2012.

Bilge, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1984.

Bozkurt, Nebi, "Medrese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara 2003.

Ceyhan, Semih, "Osmanlı Düşüncesinin Mimarlarından Molla Fenârî ve Şerhu Dîbâceti'l-Mesnevî", *Uluslararası Molla Fenârî Sempozyumu - Bildiriler-*, ed. Tefik Yücedoğru (ve diğerleri), Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay. Bursa 2010.

-----, "Molla Fenârî ve Bir Usûl Metni Olarak Şerhu Dîbâceti'l-Mesnevî", *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 23, İstanbul 2010.

Cici, Recep, "Molla Fenârî'nin Osmanlı Hukuk Düşüncesindeki Yeri", *Uluslararası Molla Fenârî Sempozyumu -Bildiriler-*, ed. Tefik Yücedoğru (ve diğerleri), Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay. Bursa 2010.

Demirli, Ekrem, *Sadreddin Konevî'de Bilgi ve Varlık*, İz Yay. İstanbul 2005.

-----, *Sadreddin Konevî*, İsam Yay. İstanbul 2008.

Fazlıoğlu, İhsan, "Osmanlılar (İlim ve Kültür)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2007.

-----, "Osmanlı Coğrafyasında İlmî Hayatın Teşekkülü ve Dâvûd el-Kayserî", *İbn Arabî Geleneği ve Dâvûd el-Kayserî*, haz. Turan Koç, İnsan Yay. İstanbul 2011.

Fenârî, Muhammed b. Hamza, *Misbâhu'l-üns beyne'l-ma'kûl ve'l-meşhûd*, nşr. Muhammed Hâcevî, İntişârât-ı Mevlâ, Tahran 1384.

Gömbeyaz, Kadir, "Molla Fenârî'ye Nispet Edilen Eserlerde Aidiyet Problemi ve Molla Fenârî Bibliyografyası", *Uluslararası Molla Fenârî Sempozyumu -Bildiriler-*, ed. Tefik Yücedoğru (ve diğerleri), Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay. Bursa 2010.

Görgün, Tahsin, "Osmanlı Düşüncesi Nasıl Anlaşılabilir", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 12-13, İstanbul 2003.

-----, "Molla Fenârî (Düşüncesi)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2005.

-----, "Klasik Türk Düşüncesinin (Osmanlı Düşüncesinin) Temel Meseleleri ve Molla Fenârî", *Uluslararası Molla Fenârî Sempozyumu - Bildiriler-*, ed. Tevfik Yücedoğru (ve diğerleri), Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay. Bursa 2010.

Güçlü, Betül, "Sadreddin Konevî'nin Miftâhu'l-gayb Adlı Eserinin Şerhleri Bağlamında Tesirleri", *II. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu Bildirileri*, Konya 2014.

Hızlı, Mefâil, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, Bursa 2008.

-----, "Anadolu'daki Osmanlı Medreseleri: Bir İcmal", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S. IV, İstanbul 2004.

Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1990.

İnalçık, Halil, *The Ottoman Empire*, çev. N. Itzkowitz-C. Imber, Londra 1973.

İbnü'l-îmâd, Ebu'l-Felâh, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1979.

İpşirli, Mehmet, "Medrese (Osmanlı Dönemi)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXVIII, Ankara 2003.

İznikî, Kutbeddînzâde Mehmed Muhyiddîn, *Fethu Miftâhi'l-gayb*, Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, Nu. 1632.

Karlığa, Bekir, "Osmanlı Düşüncesinin Oluşumu", *Osmanlı*, ed. Güler Eren (ve diğerleri), Yeni Türkiye Yay. Ankara 1999.

Katip Çelebi, *Mîzânü'l-Hakk fî ihtiyâri'l-ahakk*, haz. Orhan Şaik Gökay, İstanbul 1980.

Kayserî, Şerefeddîn Dâvûd b. Mahmud, *Risâle fî ilmi't-Tasavvuf*, nşr. Mehmet Bayraktar, *A.Ü.İ.F.D.*, C. XXX, Ankara 1988.

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-müellifîn*, Mektebetü'l-Müsennâ, Beyrut ty.

Kılıç, Mahmut Erol, "Ekberiyeye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1994.

Kırımî, Ahmed b. Abdullah, *Şerhu Miftâhi'l-gayb*, Süleymaniye Ktp., Ragıp Paşa, Nu. 695.

Koloğlu, Orhan, "Osmanlı Kalam Geleneği Çerçevesinde Molla Fenârî", *Uluslararası Molla Fenârî Sempozyumu -Bildiriler-*, ed. Tevfik Yücedoğru (ve diğerleri), Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay. Bursa 2010.

Mecdî Mehmed Efendi, *Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri*, haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yay. İstanbul 1989.

Müstakimzâde Süleyman Sa'deddîn, *Devhatü'l-meşâyah*, İstanbul 1341.

Ocak, Ahmet Yaşar, "Klasik Dönem Osmanlı Düşünce Hayatı", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara 2002.

Öner, Necati, *Klasik Mantık*, A.Ü.İ. F. Yay. Ankara 1974.

Öztürk, Mustafa, "Molla Fenârî ve Tefsir'de Senkretizm", *Uluslararası Molla Fenârî Sempozyumu -Bildiriler-*, ed. Tevfik Yücedoğru (ve diğerleri), Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay. Bursa 2010.

Suyûtî, Celâleddîn, *Buğyetü'l-vuât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut ty.

Sümer, Faruk, "Türkiye Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış", *A.Ü.D.T.C.F. Dergisi*, C. XX, Ankara 1962.

Şevkânî, Muhammed b. Ali, *el-Bedru't-tâli'*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut ty.

Taşköprüzâde, İsameddîn Ahmed b. Mustafa, *Mevzûâtü'l-ulûm*, İkdam Matbaası, İstanbul 1313.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1982.

-----, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984.

Walsh, J. R., "Fenârî-zâde" *Encyclopaedia of Islam*, E. J. Brill, Leiden 1983.

Yalar, Mehmet, "Molla Fenârî'nin İsâgücî Şerhi ve Şark Medrese Geleneğindeki Yeri", *Uluslararası Molla Fenârî Sempozyumu -Bildiriler-*, ed. Tevfik Yücedoğru (ve diğerleri), Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay. Bursa 2010.

Yazıcıoğlu, Sait, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreselerinde İlm-i Kalam Öğretimi ve Genel Eğitim İçindeki Yeri", *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, S. 4, Ankara 1980.

Yıldırım, Aydın-Yılmaz, Edip, "İlk Osmanlı Şeyhülislamı Molla Fenârî", *Diyanet İlmî Dergi*, S. 3, Ankara 1995.

Yurdaydın, Hüseyin Gazi, *İslam Tarihi Dersleri*, A.Ü.İ.F. Yay. Ankara 1982.

(<http://www.akademidergisi.com/2013/05/osmanInn-ilk-seyhulislam-molla-fenari.html>, 16.04.2014, 22:11.)

الملخص

لا شك ان منلا فناري من أكابر صوفية و علماء الدولة العثمانية. وهو عاش في عهد فاتح سلطان محمد (أعني العصر الثامن هجرياً والعصر الخامس عشر ميلادياً) وأجرى بعض الوظائف المهمة الرسمية كقاضي ومدرس وشيخ الإسلام ومشاور للسلطان. وبمزاياه هذه هو من أهم رجال العلم والدولة في عصره وبتأثيراته بعد عصره. ومن جانب آخر هو قد اثر في نظام المدارس في الدولة العثمانية وفكر العثماني اثرا عميقا بمؤلفاته وتلاميذه ومناصبه الذي نفذها منجحا.

وانه منسوب الى المدرسة الأكبرية مشربا وبهذا السبب هو ركز آراء هذه المدرسة في الفكر العثماني ولذلك قد تطورت الحرث والثقافة العثمانية في اطار آراء هذه المدرسة وتحت تأثيرها.

وفي مقالتي هذه سأتناول حياة منلا فناري الذي له مكان خاص ومهم جدا في تاريخ الفكر الإسلامي والتركي أولا ومختصرا ثم سأجهد اظهار تأثير منلا في نظام المدارس العثمانية والفكر العثماني الكلمات المفتاحية: منلا فناري، الفكرة العثمانية، نظام المدارس العثمانية مصباح الأنس، مكتبة الأكبرية.